

ניזרה של איזבל

(האם כל מלכי ישראל היו יהודים על פי ההלכה?)

פתיחה

בספר מלכים א' (טז, כט) אנו קוראים על עליית אחאב בן עמרי לשלטון. אחאב מתואר כמלך שעשה הרע בעיני ה', יותר מכל המלכים שלפניו. בפסוק ל"א מתואר חטא מיוחד שעשה:
ויהי הנקל לכתו בחטאות ירבעם בן נבט, ויקח אשה את איזבל בת אתבעל מלך צידוניים, וילך ויעבוד את הבעל, וישתחו לו.

לקיחת איזבל מתוארת כחטא גדול במיוחד, אך אין הכרע ברור מן הפסוקים מהו. האם העברה המיוחדת היא בכך שהתחתן עם גויה, או בכך שנשא אשה מרשעת שהתכוונה ואף הצליחה להחטיא את ישראל בעבודת הבעל והאשרה. במילים אחרות, השאלה העומדת בפנינו היא: האם אחאב גייר את איזבל לפני שנשאה, או שנשא גויה? לשאלה זו תהיה השלכות גדולות לגבי יהדותם של שני בני איזבל שמלכו אחרי אחאב, אחזיה (מל"א כב, נג) ויהורם (מל"ב ג, ב). יתכן שיש השלכות אף לגבי ההמשכיות של בית דוד, שהרי יהואש היה נכד עתליה בת אחאב. כפי שנראה בהמשך, כל אחת משתי הדרכים מציבה קשיים גדולים בהלכה ובהבנת הפסוקים. עוד נגלה, שלשאלה זו יש השלכות גדולות הלכה למעשה, בשאלות חשובות בדורנו. יש לשים לב, שהעובדה שהמקרא מתאר את איזבל כבת גוי, אינה מעידה באופן ברור על גוייתה. אנו מוצאים בכתובים עוד תיאורים של אנשים המתוארים כנושאי נכריות, ובכל זאת יש מפרשים שביארו שמדובר שם לאחר גיור.

א. דוגמאות נוספות מהתנ"ך

1. שמשון הגיבור

מצאנו אצל שמשון, שנשא אשה בתמנה מבנות פלישתים (שופטים יד, א). פשט הכתובים נראה כי היתה אשה גויה, וכך אף אמרו לו אביו ואמו: "האין בבנות אחיך ובכל עמי אשה, כי אתה הולך לקחת אשה מפלשתים הערלים?" (שם יד, ג). לאחר שהנישואין עלו על שרטון, נישאה האשה ללא גט פיטורין לאחד מהשושבינים (יד, כ). אילו היתה יהודייה לא היו מתירים כך אשת איש, וכן נראה שנישאה כעת לגוי. למרות החלטיות זו הנראית מהפסוקים, בעל מצודת ציון ציין (יד, ב): "כי גיירה טרם לקחה, לשיהיה לו בה קידושין". במצודת דוד דייק עובדה זאת מכך שביקש מאביו ואמו שיקחו אותה לו לאשה, ובגויה לא שייך קידושין ('ליקוחין' - בלשון המקרא). יש לציין שאף הנביא עצמו מעיד שהיא היתה אשתו (טו, א); מה שלא שייך בגויה, שאין לישראל אישות בה. לפי זה מוכרחים לפרש שביקורת הורי שמשון היתה על הצורך לקחת גיורת ממוקפקת, ולא על נישואין עם גויה ממש.

2. דוד ושלמה

גם אצל דוד המלך מצאנו שנשא את מעכה, בת תלמי מלך גשור (שמו"ב ג, ג). אך פשוט לחז"ל ולמפרשים שדוד גיירה, והיתה בדין "אשת יפת תואר" (תנחומא כי תצא א). עוד מצאנו אצל שלמה המלך, שהכתוב מעיד עליו שנשא את בת פרעה מלך מצרים (מל"א ג, א). הרד"ק והרלב"ג שם מבארים ששלמה גיירה, וכך גם נראית דעת הגמרא (יבמות עו, א). עוד מספר עליו המקרא, כי נשא נשים נכריות "מואביות עמוניות אדומיות צידוניות חתיות, מן הגויים אשר אמר ה' אל בני ישראל לא תבואו בהם והם לא יבואו בכם" (מל"א יא, א-ב). גם שם מבאר הרד"ק שעיקר החטא היה בעצם ריבוי הנשים, ולא בכך שהיו נשים נוכריות. ובמקום אחר (מל"א ג, ג) ביאר, שחלקן גוירו וחלקן לא. הרמב"ם (איסורי ביאה יג, יד) כתב בפשיטות, ששמשון ושלמה גיירו את נשותיהם. נראה מדבריו שמקורו של הרמב"ם לכך הוא הסברא, שלא יתכן שמושיע ישראל וידיד ה' ישאו בת נכר:

אל יעלה על דעתך ששמשון המושיע את ישראל או שלמה מלך ישראל שנקרא ידיד ה', נשאו נשים נכריות בגיוון לקמן יבואר שדעת הרמב"ם שלמפרע הגיור היה בטל. וקצ"ע על דבריו, איך יפרש באשה שבעזה - שופטים טז, א.

ב. מעמדה של איזבל

1. הבעייתיות של הגיור

אנו נשוב לשאלה המרכזית שלנו: האם איזבל גוירה על ידי אחאב? האפשרות שאחאב גייר את איזבל, קשה מאד מבחינה הלכתית. הרי הגר חייב לקבל על עצמו את כל מצוות התורה, ואם אינו מקבל אפילו דקדוק אחד מדקדוקי סופרים, אין לקבלו ואין גירותו גירות (בכורות ל, ב; רמב"ם איסורי ביאה יד, ח). מפשט הפסוקים נראה, כי אחאב היה רשע החל מראשית מלכותו. כבר מזמן אביו עמרי היתה משפחתו מוחזקת בעבודה זרה (מל"א טז, כה-כו). איזבל היתה בת מלך שנקרא בשם העבודה זרה (אתבעל), ובמשך מלכותה ניסתה בכל כוחה להגדיל את עבודת הבעל בעם ישראל. בסדר אליהו רבה (פרק ט) נאמר: "משנה ראשונה שנכנסה, למדו דרכי עבודה זרה". היא היתה הגורמת הראשית לרצח נבות ונביאי ה' (יה, ד; כא). הכתוב עצמו מעיד על רוע מעשיה: "רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה', אשר הסתה אותו איזבל אשתו" (מל"א כא, כה). האם יתכן שבית הדין הגדול שבאותו הדור (אחיה השילוני או אליהו הנביא - הרמב"ם בהקדמה למשנה תורה) סבר שהיא באמת מקבלת על עצמה את איסור עבודה זרה?

2. גיור בית דין הדיוטות

לכאורה נוכל לומר שלא גוירה על ידי בית הדין הגדול, אלא על ידי שלשה הדיוטות. כך ביאר הרמב"ם את גיור נשותיהם של שמשון ושלמה. אולם לפי פשט דברי הרמב"ם, גיור שנעשה על ידי הדיוטות הרי הוא תלוי ועומד עד שתתברר צדקת אותו גר:

היו גרים הרבה מתגיירים בימי דוד ושלמה בפני הדיוטות, והיו בית דין הגדול חוששין להם לא דוחין אותן אחר שטבלו מכל מקום ולא מקרבין אותן עד שתראה אחריתם. לפי שגייר שלמה נשים ונשאן, וכן שמשון גייר ונשא, והדבר ידוע שלא חזרו אלו אלא בשביל דבר, ולא על פי בית דין גיירום חשבן הכתוב כאילו הן עכו"ם ובאיסורן עומדין, ועוד שהוכיח סופן על תחילתן

שהן עובדות עבודה זרה שלהן ובנו להן בנות. (הל' איסורי ביאה יג, טו-טז)
אף אם נאמר שההדיוטות שבאותו הדור טעו והיו תמימים כל כך, והאמינו בשעת הגיור בכוונותיה הטובות של איזבל להימנע מעבודה זרה, הרי כשנראתה אחריתה, התברר למפרע שהגיור לא הועיל¹.

3. האם ניתן לומר שהיתה גויה?

אם נקבל את האפשרות שאיזבל היתה גויה, הרי שנגיע למסקנה שגם אחזיה ויהורם בניה היו גויים, ואם כן שני מלכים שמלכו על ישראל היו גויים גמורים²? אפשרות זו מעלה מספר תמיהות עצומות: מדוע לא מצאנו ביקורת בחז"ל על שהעם הסכים למלך גוי? האם מאמציו הרבים של אליהו להוכיח ולהשיב בתשובה את אחזיה, היו מאמצים לגייר מלך גוי? אליהו מוכיח אותו: "המבלי אין אלהים בישראל...". (מל"ב א, ג) בעוד הוא עצמו אינו ישראל? מדוע אלישע מתאמץ להציל את יהורם ממארבי מלך ארם (מל"ב ו, ט)? האם לא היה עדיף שיסתלק וימות המלך הגוי מישראל? כשהנביא ממליך את יהוא תחת יהורם, הוא מזכיר רק את נקמת ה' באיזבל שהרגה הנביאים, ולא את החזרת הממלכה לעם היהודי (מל"ב ט, ז)! האפשרות שאלו היו מלכים גויים, נראית רחוקה ותמוהה מאד כשקוראים את פשט הסיפורים בנביא.

4. יהדות בית דוד

הנביא מזכיר כי עתליה בת אחאב היתה אשת יהורם מלך יהודה (ועי' רד"ק ומצודת דוד מל"ב ח, כז). עתליה זו היתה סבתו של יהואש, שהמשיך את שושלת בית דוד בישראל (מל"ב יא, א). אם נאמר שעתליה היא בת אחאב ואיזבל, עלולה להתעורר בעיית יוחסין גם בממלכת יהודה. לפי זה, מלכי יהודה שמכאן ואילך אינם מלכים מבית דוד כלל, שהרי "בנך מעכו"ם אינו קרוי בנך". אולם בכתוב עצמו נזכרת עתליה רק כבת אחאב, ונוכל לתרץ שהיתה בתו מאשה אחרת שהיתה יהודייה. לאחאב היו עוד שבעים בנים (מל"ב י, א), ומסתבר אם כן שהיו לו נשים רבות. אולם במדרש שמואל (פרשה ב) ובילק"ש (חלק ב' רמז רלב ותקסג) נאמר:
איזבל בת כומרין היא, מולידה שבעים בנים.
נראה שלדעה זו, כל ילדי אחאב היו מאיזבל.

5. הכרח הפסוקים

המפרשים הוציאו את הכתובים מפשטם אצל שמשון ושלמה, מכוח הכרחים שהבאנו לעיל. האם הכרחים אלו קיימים גם אצל אחאב?
א. הרמב"ם למד זאת מסברא, שלא יתכן שידיד ה' ישא גויה. נראה שקשה לומר סברא זו על אחאב, שעליו נאמר שעשה "הרע בעיני ה' מכל אשר לפניו" (מל"א טז, ל).

1. לא כל האחרונים הסכימו לביאור זה ברמב"ם. יש הסוברים שגם לשיטת הרמב"ם, הגיור חל בדיעבד. ראה בפירוט במאמרים בענין ביטול גירות בתחומין' יט-כ.
2. האפשרות שהם עצמם גיור, נתקלת באותו קושי הלכתי שהזכרנו לגבי איזבל. האם בית הדין סבר שאיזבל ואחאב יחנכו אותם לשמירת מצוות מלאה? הלא גם הם עשו הרע בעיני ה' החל מראשית מלכותם.

ב. דיוקו של בעל מצודת דוד מכך שלקחה לאשה, יהיה נכון גם אצל אחאב עליו נאמר "ויקח אשה את איזבל" (טז, לא). אם הכתובים מעידים עליו שלקחה לאשה, נראה שאכן היתה יהודייה כשרה. עוד מצאנו שהכתוב עצמו קראה "איזבל אשתו" (כא, כה).
ג. העובדה שיהורם ואחזיה מכונים פעמים רבות בני אחאב, מחזקת את הטענה שהיו בניו מאם יהודייה.

6. כיצד תתכן יהדותה של איזבל?

כדי שהגיוור יחול להלכה, נראה שמוכרחים להידחק מאד ולומר, שבזמן הגיוור אכן אחאב הרהר תשובה ואיזבל התכוונה בלב שלם לקבל את כל מצוות התורה, אף שמתברר כי כל הגיוור היה לשם אישות; ורק אחר כך תקפה יצרה לעברה. לבית הדין הגדול התבררה ונראתה כוונתה שהיתה שלמה וכנה באותו רגע, ולכן אושרה יהדותה למרות כל מעשי הרשע הנוראים שלה בעתיד.
ככל שסברא זו קשה ותמוהה, נראה שזוהי האפשרות היחידה להכשיר בבירור את יהדותה! למסקנה זו עלולות להיות השלכות נרחבות ועצומות להלכה בימינו³, כשמתעוררים שאלות וספקות קשים לגבי כשרות גיוורם של גרים שחזרו מאוחר יותר לסורם, ואפילו אם בצורה קיצונית ביותר⁴.

7. דעת מפרשי הנביאים

הרלב"ג בפירושו (טז, לא) נקט בבירור כי איזבל היתה אשה גויה:
והרצון בו שלא נתגיירה, וכמוהו אמרו: "ובעל בת אל נכר".
כך נראית גם דעת הרד"ק (שם). ובמקום אחר הוסיף הרד"ק (מל"ב ט, לד), כשבאר מקור החיוב לקבורת איזבל:
ואעפ"י שהיתה ממלכי אומות העולם, צריך לנהוג כבוד בכל נכבד באומתו מדרך המוסר.

8. מדרשים המורים שאיזבל היתה יהודייה

במדרשים יש כמה מקורות, שמהם נראה שאיזבל אכן היתה יהודייה על פי ההלכה:
א. בתוספתא (סנהדרין ד, ה) ובספרי (דברים קנט) נאמר שלמלך אסור להרבות נשים שיטו לבבו, והדוגמא לכך היא איזבל. אמנם אין מכאן ראיה גמורה, אולם אילו היתה גויה הרי היתה אסורה מדין גויה ואינה דוגמא רק לאיסור אשה רעה.
ב. ראיה מפורשת יותר יש במדרש רבה (שיר השירים א):
"בני אמי" - אומתי, זו איזבל, "נחרו בי" - נתגרו בי, מלאו הדין חרון אף עלי. "שמוני נוטרה את הכרמים" - מאכלת ומפטמת לנביאי הבעל והאשרה...
ג. במדרש אסתר רבה (פרשה ג) מצאנו מפורש:
ארבע נשים נטלו ממשלה בעולם ואלו הן, איזבל ועתליה מישראל, ושמירמית וושי מיאומות העולם.
ד. בילקוט שמעוני (ח"א רמז רז) ובאליהו רבה (פרשה י) נאמר:

3. אין אנו באים לומר חלילה שטוב הוא לגייר גיור שכיח, ואדרבה תוצאות הגיוור העידו על כך שחבל שהיה. אולם אנו לומדים שגם בית הדין הגדול עלול לטעות לפעמים בקבלת גרים, ובכל זאת הגיוור בדיעבד חל.

4. ואכן זו היתה אחת הנקודות המרכזיות ביותר בפסק דינו המפורסם של הגר"ש גורן בענין "האח והאחות", שהורה שאינם ממזרים מפני שבעלה הראשון של אמם היה גר שחזר לסורו; פסק דין שהיתה עליו מחלוקת קשה ביותר.

מה נשתנה אחאב בן עמרי שר צבא ישראל מכל המלכים שהיו לפניו שלא הושיבו מלך בן מלך עד שבא עמדי והושיבו לו שלשה מלכים על כסאו? ...על שהותיר עיר גדולה בישראל. ממדרש זה נראה לומר, שאיזבל עצמה היתה יהודייה, שאם לא כן הרי עמרי לא הושיב את נכדיו מלכים, שהלא אינם מתייחסים אחריו כלל על פי ההלכה. לא תיתכן גם האפשרות שרק אחזיה ויהורם גוירן, שהרי גם באופן זה אינם מתייחסים אחריו עוד.

9. הסוברים שאיזבל היתה גויה

מדרש אחר מצאנו, המונה את איזבל כאשה גויה. וכך נאמר בילקוט שמעוני (ח"א רמז קכט):

אפילו כרעים שבהם (בגויים) לא עשיתם, איזבל בת כומרים היתה...

וראיה נוספת: בנביא (מל"א יח, יג) מסופר על צדקותו של עובדיה, שפירנס מאה נביאים במחבוא מפני חרב איזבל. במדרש (שמות רבה לא, ד) מסופר שלצורך כיסוי ההוצאות הגדולות, נאלץ עובדיה ללוות בריבית מיהורם:

כיון שבא כל אותו הרעב, היה לווה בנשך מן יהורם בן אחאב מה שהיה מספיק לנביאים... יבוא יהוא ויהרוג אותו (את יהורם)... לפי שהקשה את ליבו ופשט ידיו לקבל הריבית...

במדרש מבואר שיהורם נענש בגלל הלוואתו בריבית, אולם אין שום בקורת על עובדיה הצדיק.

בעלי התוספות (ע"ז כו, ב ד"ה אני שונה) דנו בשאלה, כיצד הותר לעובדיה ללוות בריבית מיהורם. התם נוקטים בפשיטות: "אף על גב דיהורם **ישראל מומר** הוא ואסור ליתן לו ריבית, שאני התם לפיקוח נפש".

בעלי התוספות אינם מעלים כלל את האפשרות, שהיתה זו הלוואה מגוי.

אולם בסוף שו"ת "כהונת עולם" לרבי משה הכהן מקושטינה, מובאות דרשות מחותנו רבי שמואל פרימו זצ"ל. המהר"ש פרימו כותב בפירושו (דרשה להפטר פרשת וירא) כי יהורם היה מלך גוי, ולכן הותר לעובדיה ללוות ממנו בריבית:

האמת נראה לענ"ד דעובדיה לא עביד איסור ריבית כלל, **דיהורם גוי גמור הוא הבא מן הגויה**. דבן

איזבל בת אתבעל מלך צידונים הוא, ו"בנך הבא הבא מן הגויה אינו קרוי בנך" וכו', ומותר ללוות מן הגוי בריבית.

המהר"ש פרימו מבאר שלפיכך אשת עובדיה צעקה אל אלישע (מל"ב ד, א) שלא ילקחו בניה ליהורם, מפני שלא רצתה שבניה ייטמעו בין הגויים.

החיד"א בספר "שיורי ברכה" (קנט, א) כתב עליו:

ואני בעניי תמהני מהרב הגדול מהר"ש פרימו... ועם האדון הסליחה... ומאי דמסיק הרב מהר"ש פרימו שם דיהורם עכו"ם גמור הוא, הנה התוספות פרק ב' דע"ז (דף כו) כתבו דישראל משומד היה יהורם, ומה שלווה ממנו עובדיה בריבית היה מפני פיקוח נפש, עיין בדבריהם⁵.

10. סיכום

שאלת יהדותם של איזבל ובניה נתונה במחלוקת בחז"ל ובמפרשים. כפי שנראה לקמן, גם האחרונים בדורנו נקטו בשיטות שונות בהוציאם מסקנות להלכה.

5. החיד"א חוזר על כך גם בספרו "מדבר קדמות" (מערכת ר אות טו).

ג. השלכות הלכה למעשה ודעות הפוסקים

1. גירות בימינו

הבאנו לעיל שלשאלה זו השלכות גדולות בדורנו לגבי תוקף יהדות גרים שחזרו לסורם, ואף אם בצורה קיצונית.

2. ריבית למומר

בשו"ת בנימין זאב (סי' תז) דן האם מותר להכשיל ישראל מומר בעברה, ואם יש בו משום 'לפני עיוור'. אחת משאלותיו היא אם מותר ללוות ממנו בריבית. בתחילה הוא מנסה להוכיח שמוותר, עובדיה ויהורם, ו"יהורם בן אחאב ישראל משומד היה". אולם למסקנה הוא דוחה כתירוץ התוספות, שהיה זה מפני פיקוח נפש. בשאלה זו דן גם הגר"ע יוסף שליט"א (יביע אומר ח"ה, יו"ד סי' יג), והכריע להלכה שאסור. מספר הלכות למדו האחרונים מתירוץ התוספות. האחיעזר (ח"ג סימן סה) חידש שכשהותר ללוות בריבית מפני פיקוח נפש, מותר אף ביותר מכדי צורך חייו. האחיעזר דייק כן מנייתור מילה בדברי התוספות הנ"ל. בשו"ת "משנה הלכות" (ח"ה סימן קיא) הוכיח מתירוץ התוספות שמוותר ללוות בריבית גם לצורך פיקוח נפש של אחרים, שהרי עובדיה לווה בשביל פיקוח נפש של נביאים אחרים. כמובן שגם ראייה זו תיתכן רק לדעה שיהורם היה יהודי.

3. קבורת רשע

באור זרוע (הלכות אבלות תכב) כתב, שאסור להתעסק בקבורת אדם רשע. בשו"ת "דברי שאול" (סי' שמה) כתב שדבריו נכונים רק במי שהאכיל לישראל נבלות וטרפות, ולא בשאר רשעים. הדברי שאול כתב להוכיח זאת מכך שיהוא התעסק בקבורתה של איזבל. הרב ולדנברג שליט"א בשו"ת "ציץ אליעזר" (ח"י סי' מא) משיג על ראייתו וכותב:

הרי איזבל לא היתה בכלל ישראלית, כמפורש במלכים א' (ט-לא) שאחאב לקח אשה את איזבל בת אתבעל מלך צידוניים וילך ויעבוד את הבעל וישתחו לו, והיא לא נתגיירה, ע"ש ברד"ק וברלב"ג.

4. איסור ריבית לגוי

בעלי התוספות (בבא מציעא ע, ב ד"ה תשיך) מביאים שתי דעות בשאלה, האם לגוי יש איסור לקחת ריבית מישראל. לתירוצם הראשון "בני נח היו מוזהרים על הריבית", ולתירוצם השני לא הוזהרו. הגר"ע יוסף שליט"א (יביע אומר ח"ה יו"ד סוף סי' יג) כתב שהנפקא מינה בין שתי הדעות היא שאלת יהדותו של יהורם, שכן מצינו במדרשים (שמות רבה לא, תנחומא משפטים) שיהורם נענש על הריבית שלקח מעובדיה. מי שסובר שיהורם היה גוי יוכרח לתרץ כתירוץ הראשון של בעלי התוספות, שבני נח נאסרו על הריבית. להלכה נוקטם הרמ"א (דרכי משה קסט, ג) והש"ך (קס, כא) שאין לגוי איסור ריבית. לכן מסיק הגר"ע יוסף שלפי מסקנת ההלכה מוכרחים לומר שיהורם אכן היה יהודי, וכן איזבל, גיוורה היה תקף להלכה.

